

نقد کتاب اسلام: تاریخ و گنجینه‌های یک تمدن کهن

Ancient Islam: History and Treasures of an Ancient Civilization, by Francesca Romana Romani, 2008.

اسلام میانه بررسی کرده^۲ و با وجود عنوان جامع کتاب، سرزمین‌های شرقی و حکومت‌های این نواحی جغرافیای اسلام، به ویژه هند و چین نادیده انگاشته شده‌اند. فصل آخر نیز به وجوه اصلی فرهنگ کلاسیک اسلامی از جمله فقه و حقوق، عرفان، علوم، هنر و معماری اختصاص یافته است.

نویسنده در مقدمه شاخص‌های مورد نظر خویش را شریعت اسلامی، همبستگی و عدالت اجتماعی معرفی کرده است و در طول کتاب پیوسته تقریر این مبانی را در جامعه اسلامی بررسی می‌کند.

در فصل اول پیشینه اعراب و موضوعاتی نظیر تعصبات قبیله‌ای، فرهنگ بادیه و آیین بت پرستی مطرح شده است. مؤلف در این فصل و همچنین فصل آخر که به طور خاص به موضوع هنر پرداخته، بدون اشاره به آثار باستانی موجود،^۳ شامل سنگ نگاره‌های برجما^۴ با ۴۰۰۰ سال قدمت و تپه‌های باستانی جُبّه^۵ و سُویْمَت^۶، سنگ‌نوشته‌ها و سازه‌های سنگی مدائن صالح در شمال عربستان متعلق به سده اول قبل از میلاد، ستون به دست آمده از تیما^۷ در شمال خاوری عربستان با خط آرامی از سده پنجم پیش از میلاد و شهر باستانی جرهاء^۸ در تمدن دیلمون^۹ متعلق به ۷۰۰ پیش از میلاد در استان خاوری این سرزمین را،

۲. برای نمونه می‌توان به (Saunders, ۱۹۷۸) اشاره نمود.

۳. برای اطلاع از این آثار و مکان‌های اشاره شده در متن به (Khan, ۱۹۹۳) و (Gierlich, ۲۰۱۲) و (Ansari, ۱۹۸۲) مراجعه نمایید.

۴. Bir Hima.

۵. Jubbah.

۶. Showaymas.

۷. Tayma.

۸. Gerrha.

۹. به باور مایکل رایس تمدن «دیلمون اسرارآمیزترین فرهنگ را در میان تمدن‌های پیشرفته عصر برنز داشته است». (Rice, ۱۹۹۸, ۱۶۴).

چکیده: کتاب «اسلام: تاریخ و گنجینه‌های یک تمدن کهن» اثر فرانچسکا رومانا از سری مجلدات شناخت تمدن‌های باستانی است که انتشارات وایت استار در سال ۲۰۰۸ منتشر کرده است. کتاب مذکور از آن رو که زوایایی از تمدن اسلامی به ویژه مناطق غربی این جغرافیای پهناور را کاوش می‌کند، قابل تأمل است. با این حال، خواننده می‌بایست به مضامینی که به صورت کمی یا کیفی و آگاهانه یا ناآگاهانه از جریان این گزارش حذف یا بدان افزوده شده‌اند، توجه داشته و در کنار آن از دیگر منابع موثق بهره گیرد. نویسنده نوشتار حاضر را با هدف پرداختن به نقد کتاب اسلام: تاریخ و گنجینه‌های یک تمدن کهن، به رشته تحریر درآورده است. وی در راستای این هدف، به ساختار کتاب اشاره داشته و محتوای فصول آن را مورد مذاقه قرار می‌دهد. کلیدواژه: کتاب اسلام: تاریخ و گنجینه‌های یک تمدن کهن، فرانچسکا رومانا، تمدن‌های باستانی، تمدن اسلامی، معرفی و نقد کتاب.

کتاب «اسلام: تاریخ و گنجینه‌های یک تمدن کهن»^۱ از سری مجلدات شناخت تمدن‌های باستانی است که انتشارات وایت استار در سال ۲۰۰۸ منتشر کرده است. نویسنده کتاب خانم فرانچسکا رومانا رومانی استاد زبان و ادبیات عرب دانشگاه روم و متخصص تاریخ طب قرون میانه اسلامی است. کتاب بر اساس مقدمه، گاهشمار، چهار فصل و فهرست نمایه و منابع تنظیم شده و از ویژگی‌های چشمگیر آن آراستگی به تصاویر متعدد رنگی از آثار معماری، هنری و نقوش جغرافیای اسلامی است. مؤلف در سه فصل نخست، تاریخ و تمدن سرزمین‌های اسلامی پیش از ظهور اسلام و سپس تولد تا وفات پیامبر (ص)، شکوفایی و گسترش امپراطوری اسلامی از زمان خلفای راشدین، امویان و عباسیان تا خلافت اسلامی در کوردوا، فاطمیون مصر، المرابطون، سلسله زنگیه، ایوبیه و مملوکیان و در نهایت حمله مغول را شرح می‌کند. گفتنی است که همین ادوار را بسیاری دیگر از مورخان و محققین تحت عنوان

1. Ancient Islam: History and Treasures of an Ancient Civilization, by Francesca Romana Romani.

یهودیان از پذیرش محمد به عنوان پیامبر اسلام، افراد قبایل یهودی تبعید یا کشته شده و املاک ایشان مصادره گشت» (۳۶) و از وقایع پس از جنگ بدر نیز بدون اشاره به پیمان شکنی‌های مکرر و همدستی ایشان با دشمنان پیامبر، «قتل عام یهودیان باقیمانده» (۳۹) را گزارش می‌دهد. طبق این گزارش انتظار می‌رود مدینه از یهودیان خالی شده باشد، اما به استناد کتب تاریخی معتبر و مورخان غربی، پیامبر (ص) پس از فتح قلعه‌های یهودی نشین خیبر، درازای دریافت جزیه به آنان اجازه ادامه سکونت در این قلاع را می‌دهد.^{۱۶} البته معاف داشتن اعراب غیرمسلمان از پرداخت جزیه توسط خلیفه دوم، مؤلف را بر آن می‌دارد تا در فرصتی دیگر اجرای این حکم را مبتنی بر تعصبات نژادی و نه ملاحظات مذهبی اعلام نماید. (۵۱) نکته آخر در این زمینه آنکه نویسنده خیبر را مسیحی نشین معرفی می‌کند^{۱۷} که به طور تلویحی پندار جنگ پیامبر (ص) با مسیحیان در ذهن خواننده نقش می‌بندد. طبق اسناد تاریخی، این ناحیه یهودی نشین تنها یکبار توسط الحارث مسیحی فتح و در پی بازگشت وی به شام دوباره در اختیار یهودیان قرار گرفت و در زمان پیامبر (ص) نیز محل زندگی یهودیان بوده و در هیچ سند تاریخی این قلعه‌ها به مسیحیان منسوب نشده؛ برعکس همواره از عبارت «Jewish oasis of Khaybar»^{۱۸} استفاده شده است. به علاوه اگرچه پیامبر (ص) بارها با یهودیان وارد جنگ شد، اما نبردی با مسیحیان نداشته‌اند.^{۱۹}

فصل دوم به جنگ‌ها و فتوحات مسلمین پرداخته و اطلاعات مسبوطی درباره اصطلاح موالی^{۲۰} ارائه می‌دهد. «اسلام دین اعراب است و اعراب در بسط مرزهای اسلام فاقد غیرت مذهبی بودند؛ چراکه گرویدن به اسلام به درخواست مزایا و موقعیت اجتماعی از سوی نوکیشان می‌انجامید.» (۵۱) اختلافات درونی جامعه مسلمین از جنگ جمل، پیدایش خوارج و حادثه کربلا تا انشعاب در اسلام و ایجاد فرق سنی و شیعه، بخش‌های دیگری از این فصل را تشکیل می‌دهند. جالب آنکه مؤلف انشعابات درون دینی مسیحی و ایجاد دو فرقه نسطوری

«تنها هنر جامعه خشن و حتی وحشی بدوی [را] منحصر به شعر»^{۲۱} (۲۳) می‌داند. نویسنده سپس به حضرت محمد (ص) و بعثت ایشان پرداخته و ضمن روایت بحیرا،^{۲۲} برداشت مسیحیان از ظهور آیین نوین را بدعتی در سنت مسیحیت و پیامبر (ص) را از منظر دانتته^{۲۳} عامل نفاق معرفی می‌نماید: «با تعریف پیامبر از خویش به عنوان بذرافشان تفرقه و نفاق، غریب نیست که دانتته در کمندی الهی خویش، محمد و علی را در میان منافقین [در دوزخ] جای داده است.» (۳۰) مؤلف به اینکه این تعریف در کمندی الهی توسط خود دانتته ارائه شده هیچ اشاره‌ای ننموده و حتی بخشی از عذاب و مجازات ایشان را از کتاب مزبور نقل می‌نماید. نیز از این حقیقت مورد تأیید محققین^{۲۴} که دانتته در نگارش کمندی الهی به طور غیرمستقیم از واقعه معراج پیامبر (ص) تأثیر پذیرفته نیز سخنی به میان نیامده است.

برخورد پیامبر (ص) با یهودیان مدینه از دیگر مباحث مورد توجه مؤلف در این فصل و دیگر صفحات کتاب^{۲۵} است. «مدینه صحنه درگیری‌های خونین میان قبایل اوس و خزرج بود و در این میان جامعه یهودیان، کانون مهم یکتاپرستی و با تعصبات قبیله‌ای در تعارض بود.» (۳۵) این در حالی است که به استناد کتب تاریخ نگاشته شده از سوی غربیان، از حدود صد سال پیش از هجرت پیامبر (ص) به مدینه که به تمامی این منازعات پایان دادند، میان «قبایل مدینه از جمله یهودیان جنگ و معاندت بوده»^{۲۶} و به طور مثال در جنگ بُعاث در سال ۶۱۸ م تمامی قبایل (از میان قبایل یهود، بنی قریظه و بنی نضیر با اوس هم پیمان بودند و بنی قینقاع با خزرج) درگیر بوده‌اند. در بخش دیگر مؤلف بدون اشاره به شایعه‌سازی و تفرقه‌پراکنی یهودیان و ایجاد رعب و وحشت در میان مسلمانان می‌نویسد: «در پی امتناع

۱۰. برای سهولت و اختصار در ارجاع به کتاب رومانی از این پس به جای (Romani, ۲۰۰۸, ۲۳) تنها شماره صفحه قید می‌گردد.

۱۱. بحیرا راهبی نصاری بود که در سرزمین شام و در زمانی که حضرت محمد (ص) در کودکی عموی خویش، ابوطالب را برای سفری تجاری همراهی می‌نمود، با حضرت روبرو شد و علائم نبوت را در ایشان مشاهده کرد و به نبوت ایشان بشارت داد. (مروج الذهب، ج ۱، ص ۳۹۹)

۱۲. دانتته آلیگاری شاعر و نویسنده ایتالیایی (۱۲۶۵-۱۳۲۱ م) دارای آثار متعددی است که معروف‌ترین آنها عبارتند از «کمندی الهی»، «زندگانی نو»، «ضیافت»، «سلطنت» و «آهنگ‌ها». کتاب «کمندی الهی» در سه بخش نگاشته شده است: دوزخ، برزخ و بهشت.

۱۳. از میان محققین مسلمان و مسیحی متعدد تنها به ذکر دو پژوهشگر غربی اکتفا می‌نمایم. پروفسور پالاسیوس عضو کاتولیک آکادمیک اسپانیا است که در کتاب خویش تحت عنوان «اسلام و کمندی الهی» به تفصیل به تشابهات میان مضامین آثار این عربی و داستان روایت معراج پیامبر اکرم (ص) و دیدار ایشان از جهنم و بهشت و اشعار دانتته پرداخته است. (Palacios, ۱۹۲۶) از دیگر محققین که تأثیر گرفتن دانتته از این عربی را در کتاب خویش تصریح نموده دکتر مرکور است. (Merkur, ۱۹۹۳, ۲۴۳)

۱۴. پرداخت جزیه، تبعید یا مهاجرت، آزار و بردگی یهودیان و مسیحیان به دفعات در طول کتاب یادآوری و در صفحات متعدد (۴۷، ۵۱، ۸۶، ۱۱۶) بدان‌ها اشاره شده است. در صفحه ۱۱۶ چنین آمده که در زمان «خلیفه کوتاه‌فکر و نامتعالی، الحکیم» اهل کتاب مجبور به انداختن زنگوله بوده‌اند، اما آویختن زنگوله به میج دست، یقه لباس یا دور کمر توسط روحانیون بلندمرتبه به تاسی از متن تورات، بخش خروج (Exodus ۲۸:۳۱) - ۳۵ سنتی یهودی بوده که از قرن اول میلادی مرسوم گشته و چه بسا از سوی اهل کتاب اهانت‌آمیز تلقی نمی‌شده است.

15. Watt, 2000, 39-40.

۱۶. به (Vaglieri, ۲۰۰۵, in "Khaybar" article) (Watt, ۲۰۰۰, ۳۰) مراجعه نمایید.

17. "Christian oasis of Khaybar" (Romani, 2008, 39)

۱۸. برای مثال (Shahid, ۱۹۹۵, ۳۲۲), (Drummond, ۲۰۰۵, ۴۶), (Sherbok, ۲۰۰۳, ۴۹) را ملاحظه نمایید.

۱۹. از مصداق برخورد پیامبر با مسیحیان، می‌توان به رویداد مباحله که آیه ۶۱ از سوره آل عمران در شأن آن نازل گشته اشاره نمود. مباحله به معنی درخواست عذاب برای مخالف در اعتقاد است و به تمهید پیامبر (ص) و همراه نمودن حضرت فاطمه (س)، حضرت علی (ع) و حسین (علیهما السلام) در مقابله و مناظره با سران مسیحی منطقه نجران و دعوت از ایشان برای مباحله اطلاق می‌شود که آنان با مشاهده آیات صدق پیامبر عقب‌نشینی کرده و پرداخت جزیه را بر مباحله برگزیدند. (تاریخ یعقوبی، ص ۸۲-۸۳)

۲۰. در صفحات ۵۲ الی ۵۳ کتاب، تعریف موالی در میان اعراب جاهلی ارائه شده و در ادامه چنین آمده که پس از ظهور اسلام، «این اصطلاح اسیران آزاد شده... و همچنین تازه مسلمانان، به ویژه ایرانیان که از لحاظ اجتماعی فروتر نگریده می‌شدند را نیز در بر می‌گرفت... موالی از ازدواج با اعراب و حق ارث محروم بودند».

«رشد و بالندگی در گرو پیشرفت نبوده و منوط به پسروری یا همان طرح و روش سلفیه^{۲۸} و بازگشت به صدر اسلام است» این در حالی است که جریان سلفیه یک جریان خاص و انحرافی در اسلام و باریشه‌های وهابی است.^{۲۹} بررسی ارکان دین، احکام شریعت و اصول مذاهب چهارگانه اهل سنت،^{۳۰} بخش آغازین فصل آخر را تشکیل داده و سپس به فقه و حقوق، علم، عرفان و هنر کلاسیک اسلامی پرداخته می‌شود.

در بیان احوال علمی مسلمانان به سه دوره تماس مسلمانان با یونان و انتقال دانش اشاره شده و بر التفات برخی خلفای بغداد به آثار حکمای یونان و اهتمام مسلمانان، برای ترجمه منابع موجود در کتابخانه‌های دربار تأکید می‌شود تا آنجا که انتساب اکتشافات به مسلمانان «توهم تاریخی» (۱۷۸) تلقی می‌شود. در حقیقت مؤلف در سراسر کتاب بر آن است تا تأثیر پذیری مسلمانان را از غرب در زمینه‌های گوناگون از فلسفه، علوم و طب تا هنر، عرفان و سیاست به اثبات رساند. در صفحات ۱۷۷ الی ۱۷۹ با معرفی برخی خلفای عباسی، تدابیر ایشان در جمع میان علم و حکمت، مذهب و سیاست را مرهون اقتباس الگوهای سیاسی غربی می‌داند. برای نمونه استخدام مشاوری - فیلسوف در دربار مأمون را برگرفته از الگوی الکساندر - ارسطو یا ژولیان - تمستوس^{۳۱} برمی‌شمارد. «خلیفه حکومت خویش را طبق مدل بیزانسی بیاراست» (۱۷۸) و به دنبال آن از مسیحی شدن مأمون طبق روایتی مسیحی خبر می‌دهد. در صفحات ۱۸۰ الی ۱۸۵ ضمن بررسی روند رشد طب و پزشکی اسلامی و مجاری ارتباط این حوزه علمی با اروپای غربی، شکوفایی آن را مرهون کشف دنیای هلنی می‌داند. «دو پنجم الفهرست اثر ابن ندیم ترجمه متون یونانی، ترجمه اکثر کتب طب جالینوس [به عنوان زیرساخت طب اسلامی] توسط حنین بن اسحق، عرب مسیحی نسطوری انجام یافته و بخش قابل توجهی از الحاوی رازی شامل علوم یونان باستان است. پزشکی اسلامی ریشه‌های عمیقی در غرب داشت». مؤلف ضمن تصریح به پیشسازی شرق در تأسیس بیمارستان (اگرچه ایده ساخت آن را نیز رومی می‌داند) و ارائه دلیل برای این تأخیر در اروپا تا قرن پانزدهم، یادآوری می‌کند که «بیمارستان اسلامی تنها به مداوای بیماران اختصاص داشت، اما آسایشگاه‌های بیزانسی و غربی قرون میانه هر نیازمندی از جمله فقرا، ناتوانان و زائرین را پناه می‌دادند» (۱۸۵).

در این راستا حوزه دیگری که صفحاتی چند از کتاب به آن اختصاص یافته، عرفان و تصوف اسلامی است. مؤلف بیان می‌کند که مقام فوق العاده منزّه و مطلق خدای اسلام مجال ظهور و بروز هیچ شخصیت متعالی را نمی‌دهد. «فاصله سهمگین میان خدا و انسان... و توحید

و مونوفیزیت^{۳۱} را ناشی از «شیفتگی و علاقه وافر بیزانسی‌ها به مسیح شناسی» (۲۰) دانسته، اما از اختلافات مشابه در اجتماع مسلمانان به «نفاق» تعبیر می‌کند (۵۷-۶۳) و در بحثی، حضرت علی (ع) را متهم به زندانی و زنجیر نمودن عایشه می‌نماید. (۵۷) این در حالی است که به روایت اهل تسنن و تشیع و حتی منابع غربی، «پس از جنگ، علی (ع) با احترام با عایشه رفتار کرد، بهترین خانه در بصره را در اختیار وی نهاد و سپس همراه برادرش عبدالرحمن بن ابوبکر و چهل محافظ [زنان] به مکه بازگرداند».^{۳۲} بهرحال فصل مذکور و فصل پسین آن، گزارشی مبسوط از جریانات پس از رحلت رسول اکرم (ص)، حکومت خلفای راشدین و روی کار آمدن امویان ارائه داده و با طرح خلافت عباسیان به عنوان عصر طلایی اسلام، گسترش جغرافیای اسلام را در کوردوا، سیسیل، مصر و دیگر مناطق افریقا دنبال می‌نماید. نیز در این میان با فراهم نمودن تعداد زیادی از تصاویر، تنوع فرهنگی و در عین حال انسجام خاص این ساختار باشکوه را در معرض دیدگان خواننده قرار می‌دهد. البته نویسنده در توضیح برخی از این تصاویر دچار اشتباهاتی نیز شده است.^{۳۳} با وجود این امر، مهم‌ترین ایراد مشهود در این فصول و عمدتاً دیگر بخش‌های کتاب، بر عدم ذکر مرجع و مأخذ برای مباحث اعتقادی و آراء نحل‌های مختلف اسلامی مترتب است که خواننده را در میزان اعتبار اطلاعات به شدت دچار تردید می‌نماید. از جمله آنکه «اسماعیلیه^{۳۴} به عنوان شیعه افراطی، حضرت مهدی (ع) را آخرین پیامبر می‌دانند» (۶۳) و یا در بیان مباحث کلامی در صفحه ۹۱ در ستون اول، معتزله^{۳۵} را از انسان‌پنداری خداوند^{۳۶} میرا دانسته، اما در ستون بعد ایشان را همچون شیعه، معتقد به تجسد^{۳۷} و انسان‌انگاری خداوند در این دنیا معرفی می‌کند. از دیگر احکامی که مؤلف بدون ذکر مرجع به اسلام منسوب نموده، نیک شمردن امر، به قید معروف بودن آن و تسری این اعتبار به تمامی زمان‌ها و مکان‌ها است. (۱۶۱) نویسنده در همین صفحه پس از بحثی اجمالی در باب کتب سته اهل سنت و اهتمام مسلمانان در شناخت احادیث معتبره به این نتیجه می‌رسد که در اسلام

۲۱. Monophysitism فرقه‌ای است که معتقد به تنها یک طبیعت الهی در حضرت عیسی (ع)، ولی Nestorianism معتقد به وجود دو طبیعت انسانی و الهی در ایشان است.

۲۲. (Muir, ۱۹۲۴, ۲۵۱). و همچنین (مروج الذهب، ص ۳۷۷ و نقش ام المؤمنین عایشه در تاریخ اسلام، ص ۲۱۱).

۲۳. برای مثال در تصویر صفحه ۳۴، پیامبر (ص) و صحابه را به اشتباه در مقابل یک قصر توصیف می‌نماید که مسجد است و یا در تصویر صفحه ۷۸ از کتاب عجائب المخلوقات قزوینی، مردی شاهد کشته شدن یک مار بزرگ است؛ در حالی که در توضیح مؤلف، مردی ناظر بر ساخت یک بنا قید شده است.

۲۴. نویسنده با تفکیک شیعه به سه گروه، اسماعیلیه را شیعیان افراطی و از پیروان اسماعیل بن جعفر صادق (ع) معرفی می‌نماید.

۲۵. مکتب اعتزالی فرقه‌ای از فرق اسلامی و دوره رونق آن در زمان خلافت مأمون، معتصم و واثق بود. اساس عقاید آنان را رجحان عقل بر نقل تشکیل می‌داد و از همین رو در تفسیر قرآن هر آیه‌ای را که با عقل اعتزالی آنان مخالفت داشت، تأویل می‌کردند. گرایش آنان به مجاز، استعاره و مباحث لغوی نیز در همین راستا بود.

26. Anthropomorphism.

27. Incarnation.

28. Salafiyya.

۲۹. سلفیه بدعت یا مذهب، محمد سعید رمضان البوطی، ترجمه حسن صابری.

۳۰. حنفی، مالکی، حنبلی، شافعی.

31. Julian the Apostate (4th century) and Themistius.

کتابنامه

البوطی، محمد سعید رمضان؛ سلفیه بدعت یا مذهب؛ ترجمه حسن صابری؛ چاپ اول، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۳.
 عسکری، سیدمرتضی؛ نقش ام المؤمنین عایشه در تاریخ اسلام؛ جلد ۳، تهران: انتشارات مجمع علمی اسلامی، ۱۳۸۷.
 مسعودی، علی بن الحسین؛ مروج الذهب؛ جلد ۲ و ۱، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۷۰.
 یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب؛ تاریخ یعقوبی؛ جلد ۲، بیروت: دارالصادر، ۱۴۱۵ ق.

Ansari, Abdul Rahman (1982) Qaryat Al-Fau, A Portrait of Pre-Islamic civilization in Saudi Arabia, Saudi Arabia: University of Riyadh.

Bloom, J. and Blair S. (2009) Grove Encyclopedia of Islamic Art, New York: Oxford University Press.

Davis, S. et al (2009) A Companion to Aesthetics, Wiley Blackwell.

Drummond, Henry (2005) Islam for the Western Mind: Understanding Muhammad and the Koran, Charlottesville: Hampton Roads Pub.

Gierlich, Joachim and Ute Franke (2012) Roads of Arabia: The Archeological Treasures of Saudi Arabia, Wasmuth Publication.

Khan, Majeed (1993) The Origin and Evolution of Ancient Arabian Scripts, Saudi Arabia: Ministry Education, Dept. of Antiquities and Museums.

Merkur, Dan (1993) Gnosis: An Esoteric Tradition of Mystical Visions and Unions, State University of New York Press.

Muir, William (1924) The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall, Elibron Classics.

Palacios, Asin Miguel (1926) Islam and the Divine Comedy. California: J. Murray Publisher.

Rice, Michael (1998) The Power of The Bull, London: Routledge.

Romani, Francesca Romana (2008) Ancient Islam: History and Treasures of an Ancient Civilization, Vercelli: White Star.

Saunders, J.J. (1978) A History of Medieval Islam, London: Routledge.

Shahid, Irfan (1995) Byzantium and the Arabs in the Sixth Century, Dumbarton Oaks.

Sherbok, Dan Cohn (2003) Judaism, History, Belief and Practice, Routledge Companion.

Vaglieri, Laura Veccia (2005) Encyclopedia of Islam, ed. P.J. Bearman et al. vol. 4, Leiden: E.J. Brill.

Watt, Montgomery (2000) The Cambridge History of Islam, Volume 1A, Cambridge University Press.

انعطاف ناپذیر... از اهمیت رسول می‌کاهد... و منجر به پیدایش نحله‌های بسیار متکثر تصوف شده... [تا آنجا که] صوفی مدعی دریافت مستقیم وحی از خدا می‌گردد... [همچنین] عشق به معبود از ملحقات بعدی به دین است... و سلوک عاشقانه صوفی با اسناد اسلامی در تقابل است. (۱۸۶) - (۱۸۷) به هر تقدیر نویسنده پس از این مقدمات مدعی می‌شود که «تصوف اسلامی با ایده‌های نوافلاطونی^{۳۲} و عرفان مسیحی به بار نشسته است». (۱۸۶) آخرین مبحث، هنر اسلامی یا به تعبیر مؤلف «هنر عربی» است که در آن «جایی برای انسان وجود ندارد... و مجسمه سازی... تصویرپردازی... و هنر فیگوراتیو^{۳۳} ممنوع اعلام شده است». (۱۸۹) و هر آنچه هست «بر پایه مدل‌های هلنی - رومی و سامی استوار است که عناصر ایرانی نیز به آن افزوده شده اند». (۶۶) بدین ترتیب زیبایی‌شناسی مناسب‌ترین مجرای ظهور را در پیچ‌وشکن‌های آرابسک و نقش‌مایه‌های هندسی یافت که به تصریح نویسنده «برگ‌های استیلیزه آرابسک ملهم از نقش‌مایه‌های رومی و هلنی... و بافت‌های هندسی برگرفته از مدل‌های اخیر بیژانسی و رومی» (۱۹۲) تکوین یافته‌اند. این در حالی است که دیگر محققین غربی اذعان دارند که «تصاویر انسانی در سرزمین‌های اسلامی در متون غیر مذهبی (از قبیل ادبی، علمی و تاریخی) حتی در قرن نهم میلادی [سوم هجری] وجود داشته و در زمان خلافت عباسی رواج یافته است»^{۳۴} و یا به استناد آثار متعدد هنری و همین‌طور تصاویر نگارگری کتاب حاضر «بسیاری آثار هنری فیگوراتیو در سرزمین‌های اسلامی خصوصاً ایران، هند و افغانستان موجود است».^{۳۵} با وجود بهره‌گیری از تصاویر بناهای موجود در سرزمین‌های شرقی جغرافیای اسلام، در شرح آثار معماری اسلامی، تنها نمونه‌های موجود در سرزمین‌های غرب اسلام گزینش و تأثیرات هنر هلنی و رومی بر این ابنیه اشاره شده است. بنای عرب - نورمن سیسیلی، قبه الصخره در اورشلیم و کاخ‌های زیسا و کیوبا از آن جمله‌اند. «در مسجد دمشق کاشیکاری و شیشه‌نگاری‌ها بر عهده هنرمندان بیژانسی بوده»، (۶۹، ۱۹۵) «قلاع اموی تقلیدی از مدل رومی - بیژانسی کاسترا... و کاخ هشام در ساحل غربی شامل عناصر (آبراهه‌های) رومی است.» (۷۱)

بدین ترتیب کتاب اسلام: تاریخ و گنجینه‌های یک تمدن کهن از آن رو که زوایایی از تمدن شکوهمند اسلامی، به ویژه مناطق غربی این جغرافیای پهناور را کاوش می‌کند قابل تأمل است، اما خواننده محقق می‌بایست به مضامینی که به صورت کمی یا کیفی و آگاهانه یا ناآگاهانه از جریان این گزارش حذف یا بدان افزوده شده اند توجه داشته و در کنار آن از دیگر منابع موثق بهره گیرد.

۳۲. فلسفه نوافلاطونی (Neoplatonism)، آخرین مکتب فلسفه یونان و متأثر از آراء فلوطین فیلسوف یونانی بود.

۳۳. هنر فیگوراتیو به آن دسته از آثار هنرهای تجسمی اطلاق می‌شود که در آن نمودی از دنیای واقعی وجود داشته باشد. این اصطلاح عموماً در مقابل هنر انتزاعی به کار می‌رود.

34. Bloom, 2009, 192 and 207.

35. Davis, 2009, 383.